

A BŰNÖZŐK EMBERI JOGAI

HACK PÉTER

Bárd Károly:

Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás

Európában

**A tisztességes eljárás büntetőügyekben –
emberijog-dogmatikai értekezés**

Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2007.

318 old., 7938 Ft

Bárd Károly, a Közép-Európa Egyetem professzora olyan új könyvet jelentett meg, amely megrengetheti a falakat, sőt reméljük, néhány falat le is dönt. Rést üthet a hazai büntető igazságszolgáltatás hagyományos provincializmusán és az emberi jogi szemlélettől idegenkedő, szűk látókörű jogi dogmatizmuson. Kivételesen gazdag irodalmi apparátussal közel kétszáz bírósági döntést elemez, melyek közül mintegy százharminc az Európai Emberi Jogi Bíróság számunkra akkor is kötelező döntése, ha közvetlenül nem Magyarországot marasztalják is el.

A kötet négy fejezetben öt témával foglalkozik. Bevezetesként bemutatja, milyen szerepe van az Európai Emberi Jogi Bíróságnak a büntető igazságszolgáltatás rendszerének alakításában. Az első fejezet tárgya a tisztességes eljáráshoz való jog és a büntetőperbeli megismerés, a másodiké a pártatlan bíróhoz való jog tartalma, a harmadiké az Emberi Jogi Egyezmény és a büntetőeljárásban való bizonyítás. Az utolsó fejezet pedig a terhelteket megillető speciális jog, a hallgatás jogának elemzését nyújtja.

A kötet szinte kötelező olvasmány a büntető igazságszolgáltatás területén dolgozó bírák, ügyészek és ügyvédek számára, de nagyon erősen ajánlható azoknak a nyomozóknak is, akiket állandóan frusztrálnak azok a jogi akadályok és garanciák, amelyek a tisztességes eljárás követelményéből fakadón korlátokat szabnak a hatóságok számára, és arra kötelezik őket, hogy tiszteletben tartsák az eljárás alá vont személyek jogait. Gyakorló jogászokat tanítva, velük beszélgetve gyakran érzem, hogy sokuknál az európai követelményekkel kapcsolatos alapvető ismeretek hiányoznak, s különösen az emberi jogok garanciái nehezen követhetők számukra. Azokról nem is szólok, akik szinte büszkén hirdetik, hogy jogszabályokon kívül semmit sem olvasnak, de ők ezt a tanulmányt sem fogják elolvasni. A velük találkozó ügyfelek csak abban bízhatnak, hogy a szakmán belül előbb-utóbb megszűnik a közöny az egyénnek az ál-

lammal szembeni joga iránt. Akik viszont megteszik, hogy gondolkodva és az összefüggéseket feltárva olvassák Bárd Károly könyvét, bizonyosan jobban megértik saját feladataikat és felelősségüket is.

A könyv azonban nem kizárólag a büntető igazságszolgáltatásban dolgozók szűk szakmai közvéleményének szól, hanem mindenkinek, akit foglalkoztat az állam és az egyén viszonya. Hiszen az egyén és az állam konfliktusa a büntetőhatalom gyakorlása, a büntető igazságszolgáltatás működése során válik a legélesebbé. Király Tibor immár negyvenöt éve – az 1956 utáni megtorlások vége felé – megjelent könyvében így írt a büntetőügyről: „A büntetőeljárás olyan hatalom, amely embereket törölhet ki az élők sorából, megfoszthatja őket szabadságuktól, vagyonuktól, becsületüktől. A büntetőeljárás útján békeidőben is háborút lehet folytatni. A büntetőeljárás az emberi szenvedélyek ütköző tere. A büntetőeljárásban a bírák rosszindulata, tévedése vagy tudatlansága tragikus következményekkel járhat. Ez a magyarázata annak, hogy büntetőeljárás lefolytatását jogi normák közé szorítják, nem bízzák a mikénti lefolyást kinek-kinek a kénye-kedvére. Igyekeznek olyan szabályokat felállítani, amelyek háttérbe szorítják az egyéni elfogultságot, a szenvedélyt, a rosszindulatot, a bosszút és kizárják a tévedést.”¹

Az eljáró hatóságok hibáit vagy visszaéléseit a tevékenységük szabályozására megalkotott jogi normák küszöbölhetik ki. Ugyanakkor a büntetőeljárás szabályainak kialakításakor az egyes jogi megoldások elfogadásában vagy elvetésében az eljárást lefolytató hatóságok döntő szerepet játszanak. Ezek a szervezetek – mindenekelött a bíróság és az ügyészség, de bizonyos mértékig a rendőrség is – jól tudják érvényesíteni érdekeiket, ami nem mondható el arról az évente több százezer emberről, aki sértettként, tanúként vagy éppen terheltként vesz részt az eljárásban. Nekik nincs is saját érdekképviselőjük, szempontjaikat a különféle jogvédő szervezetek jeleníthetik meg a törvények vitájában – jelenleg még nem túl hatékonyan.

A büntető igazságszolgáltatásban eljáró hatóságok tevékenységének igazán hatékony korlátját azok a nemzetközi dokumentumok jelentik, amelyek rendelkezéseit az államok magukra nézve kötelezőnek ismerik el.

1 ■ Király Tibor: *A védelem és a védő a büntető ügyekben*. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1962. 121. old.

2 ■ Halmi Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Osiris, Bp., 2003. 139. old.

3 ■ *Uo.* 155. old.

4 ■ *Uo.* 156. old.

A történelmi tapasztalatokból adódóan a XX. század második felétől erősödött meg az a szándék, hogy nemzetközi normák szabjanak korlátot az államok büntetőhatalmának.

PROVINCIALIZMUS ÉS A BÜNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS MODELLJE

A büntetőügyekben eljáró bírák, ügyészek és rendőrök provincializmusa nem csupán az emberi jogok iránti érzékenység vagy a nyelvtudás hiányából fakad, ami pedig az idősebb jogászgenerációra általánosságban jellemző. Vannak mélyrehatóbb okai is. Az állam büntetőigényének érvényesítése, a büntetőhatalom gyakorlása szinte évezredekken keresztül mindig szigorúan nemzeti ügy volt, s ebben az értelemben egyúttal provinciális is. Ezen a területen alig-alig volt nemzetközi együttműködés, nem léteztek nemzetközi normák.

Az állami büntetőhatalom az állam szuverenitásának szoros része volt és az ma is. Némileg egyszerűsítve elmondhatjuk: az állami büntetőhatalom azt jelenti, hogy az államnak egyrészt joga van a területén elkövetett bűncselekmények megbüntetésére, másrészt joga van arra, hogy büntesse a saját polgárai által bárhol elkövetett bűncselekményeket.

Az állam hagyományosan nagyon nagy szabadságot élvezett abban, hogy milyen magatartást nyilvánít bűncselekménynek, milyen büntetéseket alkalmaz, és milyen eljárás keretében dönt a büntetőjogi felelőségről.

Ebből a szabadságból igen sok a mai napig megmaradt. Ez teszi lehetővé, hogy egyes országokban olyan cselekményeket is büntessenek, amelyeket másokban nem. Talán kézenfekvő példa erre, hogy az alkoholfogyasztás vagy a házassági hűtlenség az iszlám országokban büntetendő, miközben a világ országainak többségében büntetőjogilag nem üldözendő cselekedet. Az államnak az is szabadságában áll, hogy tartózkodjék olyan cselekmények büntetésétől, amelyek más államokban, esetleg az államok többségében büntetendők. Erre példa a kábítószeres legalizálása Hollandiában vagy a többnejűség intézménye az iszlám államokban. Az államnak ez a fajta szabadsága az emberiségre súlyos szenvedéseket szabadító rezsimeknek is szabad kezet adott. A Harmadik Birodalom idején elkövetett szörnyűségekben nagy része volt annak, hogy visszaéltek az állami szuverenitás részeként kezelt büntetőhatalommal. A birodalom törvényekkel tiporta el a polgárok jogait, büntetendővé nyilvánított olyan magatartásokat, amelyek az alapvető szabadságokkal való élést jelentettek (a szólás- és véleménynyilvánítás szabadságának korlátozása, az egyesülési jog gyakorlásának büntetendővé tétele vagy a faji keveredést büntetni rendelő szabályok).

A korlátlan állami szuverenitással való visszaélés döbbenetű rá a nemzetközi közösséget, hogy a nemzetközi jog eszközeivel kell gátat szabni annak, mit tehetnek és mit nem az államok szuverenitásuk gyakorlása során. „Az emberi jogok tiszteletben tartásának

követelményét az ENSZ alapokmánya emelte nemzetközi jogi alapszabályra, ami azt jelenti, hogy az államoknak nem csupán belső joghatósági jogkörükben, hanem nemzetközi kapcsolataikban is az emberi jogokat tiszteletben tartva kell eljárniuk. Az alapokmányban foglalt elvekből következő részletes szabályok kinyilvánítása és az emberi jogok nemzetközi jogi védelmének széles köre biztosítása érdekében az ENSZ Közgyűlése 1948. december 10-én elfogadta az Emberi jogok egyetemes nyilatkozatát.”²

Az Európa Tanács (a továbbiakban: Tanács) 1949. május 5-én aláírt alapszabálya 3. cikkében a tagállamok kötelezettségévé tette az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartását. 1950 novemberében aláírták az Emberi jogok európai egyezményét (a továbbiakban: Egyezmény), amely a tagállami megerősítést követően, 1953 szeptemberében lépett hatályba.³ Tekintettel arra, hogy az Egyezményt Rómában írták alá, gyakran nevezik római egyezménynek is.

Az Egyezmény az emberi jogok tiszteletben tartásának biztosítására hozta létre a strassburgi székhelyű Emberi Jogok Európai Bizottságát és az Emberi Jogok Európai Bíróságát (a továbbiakban: Bíróság), amelyek felhatalmazást nyertek a tagállamokkal szemben benyújtott egyéni panaszok vizsgálatára is.⁴ Tekintettel arra, hogy tapasztalatom szerint nem mindenki tudja, hogy a strassburgi bíróság nem az Európai Uniónak, hanem a Tanácsnak a szerve, fontos itt megjegyezni, hogy a Bíróság joghatósága nem csak az unió tagjaira terjed ki. A Bíróság jogosult eljárni olyan országokkal szemben is, mint Törökország, Ukrajna, Grúzia, Oroszország, amelyek az uniónak nem, de a Tanácsnak tagjai, és persze joghatósága Magyarországra is kiterjedt már az unióhoz csatlakozás előtt.

Az Egyezmény, s ennek megfelelően a Bíróság gyakorlata alapvetően, mint látni fogjuk, a büntetőhatalom gyakorlása kapcsán betartandó eljárási szabályokra terjed ki, arra nem, hogy az államok milyen büntetést alkalmazzanak. De erre a kérdésre is választ ad egyrészt a kínzás és a kegyetlen, embertelen bánásmód tilalmáról szóló egyezmény, másrészt az Európa Tanács alapokmánya. A Tanács nemcsak az Egyezmény elfogadásával korlátozta az államok szuverenitását, hanem például azzal is, hogy csak olyan országok lehetnek tagjai, amelyekben nincs halálos ítélet. Mivel a halálbüntetés visszaállításának lehetősége egy-egy súlyos bűncselekmény kapcsán időről időre felmerül, világosan kell látni, hogy ha Magyarországnak lenne is olyan kormánya, amely kétharmados többséggel, alkotmányt módosítva – ézaltal mintegy „felülírva” az Alkotmánybíróságnak a halálbüntetést eltörölő rendelkezését – vissza akarná állítani a halálbüntetést, Magyarországot kizárhatnák az Európa Tanácsból, egyúttal megszüntetve a Bíróság joghatóságát is magyar ügyekben.

Az állam szuverenitását korlátozó nemzetközi egyezményeknek egész rendszere épült ki. Más szóval bizonyos kérdésekben az állam nem teheti azt, amit akar, keze még olyan kérdésekben is meg van kötve,

ahol a tömegakarát esetleg a nemzetközi normákkal el-
lentéses döntéseket várna el. Ezek a korlátozások azon-
ban fájdalmas történelmi tapasztalatokon nyugsza-
nak, hiányuk sokkal fenyegetőbb helyzetet teremtene
a világ országaiban, mint amennyi lemondással elfo-
gadásuk jár.

Ezért bármilyen indokoltak is az indulatok egy-egy
szörnyű bűncselekmény nyilvánosságra kerülésekor, a
bűncselekmények elkövetőit azokban az országokban,
amelyek a civilizált világhoz akarnak tartozni, csak bi-
zonyos követelményeknek megfelelő eljárásban lehet
felelősségre vonni, és csak a követelményeknek meg-
felelő büntetéssel lehet sújtani.

EMBERI JOGOK ÉS BÜNTETŐPER – A TISZTESSÉGES ELJÁRÁSHOZ VALÓ JOG

A büntetőhatalom gyakorlásának legfontosabb kor-
látját az emberi jogok normái jelentik. Az Egyezmény,
amelyet a magyar jogban az 1993. évi XXXI. törvény
hirdetett ki, három pontjában is érinti a büntetőhata-
lom kérdéseit. Az 5. cikk a személyi szabadság bizto-
sítékait, a 7. cikk a büntető jogszabály visszaható ere-
jének tilalmát deklarálja.⁵

A 6. cikk kimondja: „1. Mindenkinek joga van arra,
hogy ügyét a törvény által létrehozott független és
pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű
időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári
jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetőleg az el-
lene felhozott vádak megalapozottságát illetően.”

Bárd felhívja a figyelmet, hogy „az Egyezmény 6. cik-
kében – akárcsak a magyar Alkotmány 57. §-ában – írt
tisztességes eljárás, amit a polgári jogviták és a büntető
vád megalapozottságának eldöntése során kell biztosí-
tani, többet kíván: a 6. cikk 2. és 3. bekezdése alapján
többletgaranciák illetik meg a büntetőeljárás alá vont
személyeket. A »minősített eljárást«, a vádlottakat meg-
illető többletjogokat az indokolja, hogy a büntetőper
nem egyszerűen egyes jogok korlátozását eredményez-
heti; a büntető ítélettel az állam a büntetettnek a sza-
badságra vonatkozó érdekeit teljességgel alárendeli a
közösség biztonsággal kapcsolatos érdekeinek. A büntető
ítélet tehát a legdurvább beavatkozás az egyén
szabadságköréjébe. Ezért szokás azt állítani, hogy a
büntetőügy terheltjével való bánásmód jelzi leginkább
az emberi jogok általános állapotát egy társadalomban,
mivel a büntetőperben a kollektív és egyéni érdekek
közvetlenül ütköznek. A tisztességes eljárás körébe tar-
tozó büntetőeljárás jogosítványok – akárcsak a szemé-
lyi szabadsághoz való jog processuális garanciái – »vé-
delmi« vagy »háritó« jogok: akkor lépnek működésbe,
amikor az államhatalom az egyén szabadságköréjébe
már behatolt. Funkciójuk, hogy véget vessenek a jog-
szerűtlen vagy indokolatlan korlátozásnak, és elejét ve-
gyék annak, hogy a büntető ítélettel az állam törvény-
sértően vagy indokolatlanul jóvátehetően módon fosz-
sza meg az egyént szabadságától.” (46. old.)

A „tisztességes” (fair) eljárás követelménye, azt hi-
szem, a fentiekből világos. A bevezetése mégsem volt

teljesen problémamentes a magyar igazságszolgá-
lásban. A bírósági reform 1997-es vitái során volt
olyan vezető bíró, aki azzal érvelt, hogy valami más
névvel kellene illetni ezt az elvet, mivel bevezetése
mintegy azt sugallja, hogy van „nem tisztességes” el-
járás is. (Érdekes, hogy nemrégiben egy új bírói egye-
sület megalakulásakor szinte ugyanezek az érvek hang-
zottak el. A kritikusok a leghevesebben az ellen tiltá-
koztak, hogy az egyesület eredetileg elképzelt neve
„Tisztességes Bírósági Igazgatásért Közhasznú Egye-
sület (TIBIKE)” lett volna, ami az ellenzők szerint azt
sugallta, van nem tisztességes bírósági igazgatás is.)

Az elv elnevezésével kapcsolatos aggályoknál mé-
lyebb gondokat okozott, s talán okoz még ma is, hogy
a normatív definíciókhoz szokott magyar jogalkalmazó-
k (bírák, ügyészek, rendőrök) azt szokták meg, hogy
a kontinentális jogban, így a magyar jogban is egy-egy
jogi fogalmat a jogalkotó pontosan definiál. Ezért élt
az az elvárás, hogy valamilyen formában a jogalkotó
határozza meg minél pontosabban a „tisztességes” el-
járás fogalmi elemeit. Ezzel szemben, mint arra Király
Tibor felhívja a figyelmet „az egyezmény nem vállal-
kozik arra, hogy az egyes fogalmakat, jogintézménye-
ket magyarozza; a »tisztességes« (fair) eljárás fogalmát
és kritériumait természetesen szintén nem tartalmazza,
illetve nem határozza meg”.⁶ Így a tisztességes eljárás
kritériumai a strassburgi bíróság esetjogából derülnek
ki, oly módon, hogy a Bíróság a hozzá intézett egyedi
panaszok elbírálása során esetről esetre mondja ki,
hogy álláspontja szerint mi a tisztességes eljárás köve-
telménye, illetve hogy az államok jogalkalmazó szervei
milyen módon sértik meg ezt a követelményt.

A magyar jogi gondolkodás és a Bíróság jogfelfogá-
sának eltérését jól jelzi az egyik legnagyobb értelen-
séggel fogadott ítélet a *Dallos kontra Magyarország*
ügy.⁷ Az ügyben a kérelmezőt, Dallos Zoltánt a Kesz-
helyi Városi Bíróság 1993. június 30-án jelentős ér-
tékre elkövetett sikkasztás büntette miatt ítélte el egy
év négy hónap börtönbüntetésre és pénzbüntetésre. A
büntető törvénykönyv szerint sikkasztást követ el, „aki
a rábízott idegen dolgot eltulajdonítja, vagy azzal sa-
játjaként rendelkezik”.⁸ Az ítéletet az ügyészség tudomá-
súlvál vette, a vádlott azonban fellebbezett, és a fel-
mentését kérte azon az alapon, hogy a megállapított
tényállás téves volt. 1993. november 12-én a Zala
Megyei Bíróság helyben hagyta a kérelmező bűnössé-
gének megállapítását és a kiszabott büntetést, de je-
lentős értékre elkövetett csalás büntetetté változtatta
a bűncselekmény minősítését.

A büntető törvénykönyv szerint csalást követ el,
„aki jogtalan hasznoszerzést végezt más tévedésbe ejt,
vagy tévedésben tart és ezzel kárt okoz”.⁹ Az, hogy a
másodfokú bíróság a cselekmény jogi minősítését meg-

5 ■ Király Tibor: *Büntető eljárás*. Osiris, Bp., 2003. 132. old.

6 ■ *Uo.* 133. old.

7 ■ Dallos kontra Magyarország, elfogadva 1999. szeptember
8-án, 29082/95. sz. kérelem.

8 ■ Büntető törvénykönyv 317. § (1)

9 ■ *Uo.* 318. § (1)

változtathatja, általános gyakorlat volt a Bíróság 1999-ben meghozott döntéséig, és a magyar bírák ebben semmifajta problémát nem láttak. A Bíróság azonban úgy ítélte meg, hogy a kérelmező terhére rótt cselekményt sikkasztás helyett csalásnak minősítették, ez pedig „megátolta őt abban, hogy megfelelően gyakorolja a védelemhez fűződő jogát, s emiatt az ellene lefolytatott büntetőeljárás nem felelt meg a tisztességes eljárás követelményeinek”.

Ennek következtében a hagyományosan nem „esetjogi” bíráskodást folytató kontinentális bíróságoknak is meg kell tanulniuk a strassburgi esetjogot alkalmazni. (Ez kevesebb gondot okoz az angolszász jogi tradíciókat követő országokban, ahol a bíráskodás alapját hagyományosan a magasabb szintű bíróságok esetjoga jelenti, tehát egy bírónak ebben a rendszerben nem az az elsődleges feladata, hogy a megállapított tényeket egybevesse a törvényi rendelkezésekkel, a hatályos jogszabályokkal, hanem hogy a tényálláshoz megtalálja a helyesen hivatkozható precedenseket.) Könnyű belátni, hogy a kontinentális bíróságokon eljáró bírák nem ezt tanulták, nem erre vannak szocializálva, így az átállás nem kis zavarokat okoz. Különbözik mi mással volna magyarázható, hogy például a nemrég tizenegy évi eljárás után még csak az elsőfokú döntésig eljutó, úgynevezett *Energol-ügyben* (melyet annak idején az olajbűnözésben részt vevő maffia-ügyként emlegettek) ésszerű és kellően megfontolt döntésnek látszott annak a bírónak a 2005-ös előléptetése, aki az ügyet már nagyrészt letárgyalta. Az előléptetés miatt a tárgyalást előlről kellett kezdeni, a vádlottakat és a tanúkat újból ki kellett hallgatni, és az eljárás időtartama két évvel megnyúlt. (Nehéz megmagyarázni, az előléptetés miért nem várható néhány hónapig, amíg a bíró befejezi az ügy tárgyalását.) Ha valaki ebben az ügyben a Bírósághoz fordulna, bizonyosan sikerre számíthatna.

Aki a tisztességes eljárás kritériumait nem saját személyes kutatások alapján akarja feltárni, annak külön érdemes elolvasnia Bárd Károly könyvét.

Hangsúlyozni kell, hogy a strassburgi bíróság nem „ténybíró”, feladata tehát nem az indítványozó szerint ténybelileg helytelen ítéletek orvoslása. Csak a helytelen eljárások kiszűrésére vállalkozik, vagyis csak eljárási hibák miatt lehet hozzá fordulni, és ilyen esetekben is csak akkor, ha a kérelmező már valamennyi hazai jogorvoslati fórumot kimerítette.

Bárd nem elemzi részletesen, de azért érdemes elgondolkodni a nyilvánosság kritériumain is. Különösen annak fényében, hogy az utóbbi időben néhány esetben furcsa vita alakult ki bírák és újságírók között arról, mit tehetnek meg a tárgyalóteremben a sajtó munkatársai. Volt eset, amikor a bíró megtiltotta az újságíróknak, hogy jegyzeteljenek a tárgyaláson, máskor a munkájukat végző operatőröket küldte ki az egyébként nyilvános tárgyalásról.

Nyilvánvaló, hogy amikor a felvilágosodás korában a nyilvánosság elve az addig alkalmazott, úgynevezett nyomozó elvű (inkvizitórius) eljárások titkosságra és

zártásra épülő rendszerével kapcsolatos kritikák eredményeként intézményesült, még nem gondolhatott senki az úgynevezett „médianyilvánosságra”. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy azóta több mint két évszázad telt el, tehát kérdés, hogyan értjük a nyilvánosságot a mai kor viszonyai között. A válaszhoz a nyilvánosság alapfunkciójából kell kiindulni. A nyilvánosság biztosítékot jelent például a tisztességes eljárás érvényesüléséhez. A nyilvánosság kontrollálja az egyébként független bírót, aki nem tehet meg bármit, amit akar, neki is be kell tartania a szabályokat. A nyilvánosság kontrollja védheti meg a feleket a bírói önkénytől vagy a közönséges csalásoktól.

Szerepe van ugyanakkor a nyilvánosságnak abban is, hogy a büntetőügy keretében megvalósuljon „a büntetés célja, [...] mind az elkövető, mind mások visszatartása a bűnös cselekedetektől”. A nyilvánosság mai intézményeinek tudatos használata nélkül hogyan remélheti a bíró, hogy a közvélemény megérti ítéletét? Hogyan remélheti, hogy a jogerős ítélet a jogbiztonságot szolgáló módon megnyugvást teremt az érintettek és az újról tudomással bírók körében? És hogyan bízhatnánk az ítélet visszatartó hatásában, ha a nyilvánosság nem működik?

Ezen a területen a magyar igazságszolgáltatásnak komoly adósságai vannak. Az amerikai bűnügyi filmek sokasága miatt a magyar polgárok szinte már jobban ismerik az amerikai büntető igazságszolgáltatást, mint a magyart. Néhány dolgon biztosan el kell gondolkodni.

Az egyik, csak közvetve a nyilvánossághoz kapcsolódó kérdés: tartható-e az a gyakorlat, hogy a magyar bíróságokon nem készül szó szerinti jegyzőkönyv? A felek kérhetik ugyan, hogy nyilatkozatukat vagy a tanú vallomásának egyes részeit szó szerint jegyzőkönyvezzék, de mi van akkor, ha a nyilatkozat megfogalmazásának mikéntje csak utólag válik fontossá? Az amerikai rendszerben ilyenkor a jegyzőkönyvvezető felolvassa, hogyan hangzott szó szerint a nyilatkozat; nálunk viszont ez többnyire rekonstruálhatatlan. Ez különösen a hónapokon vagy éveken át elhúzóódó eljárásokban teszi kétségessé a tárgyaláson tett nyilatkozatok hitelét. (Nem véletlen, hogy a közvetlenség elve egyre komolyabban erodálódik, és a bírák előszeretettel támaszkodnak a nyomozási jegyzőkönyvekben szereplő nyilatkozatokra, mondván, azt a tanú vagy a terhelt elolvasta, aláírta, tartalmával kapcsolatban nem lehet vita.)

A nyilvánosságot érintő második kérdés a tárgyalásról készített tudósítás ügye. Ebben a vonatkozásban a nyilvános tárgyaláson elhangzottakkal kapcsolatban megengedhetetlen bármilyen önkényes korlátozás (pl. az újságírók jelenlétének vagy jegyzetelésének korlátozása).

A harmadik a tárgyaláson készítendő kép- vagy hangfelvétel kérdése. Az angolszász gyakorlatban egyes államok joga tiltja a kép- vagy hangfelvétel készítését (ebből élnek a tárgyalótermi rajzolóok), más államokban viszont a bírósági tárgyalótermekben elhelyezett

kamerák felvételeit a helyi kábeltévék élőben sugározzák. Van, ahol a bíró belátására bízzák, engedi-e, hogy felvételek készüljenek. (Ez a helyzet Kaliforniában, ahol például Michael Jackson ügyében a bíró nem engedte sem a fotózást, sem a filmezést a tárgyalóteremben, ezzel szemben a kilencvenes évek elején O. J. Simpson ügyét élőben közvetítették a tévécsatornák.)

Mindegyik megoldás mellett és ellen szólnak érvek, a legtöbb érv azonban az önkényre és önkényeskedésre lehetőséget teremtő rendezetlenség ellen szól.

A negyedik kérdés, amely szintén a nyilvánosság elvéhez kapcsolódik, az ítéletek indoklásának ügye. Nálunk gyakran kerül szóba az, hogy a jelenleg hatályos törvények szerint a bírák nem nyilatkozhatnak a sajtónak, ezért nem tudják megvédeni magukat, amikor úgymond „méltatlan kritikák” érik őket vagy ítéleteiket. A kérdés újraszabályozásának lehetősége adott, a törvény lehetővé teheti a bírácoknak, hogy a nyilvánosság előtt nyilatkozzanak. A problémák egy részét azonban ez sem oldaná meg. Nagyon sok félreértés ugyanis abból a bírói felfogásból következik, hogy az ítélet indoklása alapvetően a felsőbb bíróságnak szól, vagyis úgy kell megfogalmazni, hogy esetleges jogorvoslat előterjesztése után a jogorvoslati ügyben eljáró – általában három hivatásos bíróból álló – tanácsot meggyőzze. Ezért a magyar gyakorlatban a bírák jelentős része nem sokat tesz annak érdekében, hogy akár a vádlott, akár a sértett, akár a nyilvánosság jelen lévő képviselői megértsék az ítélet indokait. Sok vitának lehetne elejét venni, ha a bírácokat nemcsak a szakszerű, de a közérthető indoklásra is megtanítanák. (Az angolszász eljárásban ez kisebb problémát okoz, mivel ott bíró csak az lehet, aki előtte hosszabb ügyvédi gyakorlatra tett szert, és ügyvédként azt is megtanulta, hogyan magyarázzon el bonyolult jogi kérdéseket többnyire nem jogvégezett ügyfeleinek. Nálunk azonban, ahol a bírák döntő többsége az egyetemről kikerülve rögtön bírósági fogalmazó lesz, majd a bírósági titkári évek után, akár már négy évvel az egyetem elvégzését követően – tehát legkorábban 27 éves korában –, bírói kinevezést kap, hamar megtanulják a „bennfentes” szakmai zsargont. Ezen a területen lenne mit tenni.)

Végül az ötödik kérdés, amely közvetve a nyilvánosság elvéhez kapcsolódik, az egész igazságszolgáltatás nyilvánossága és átláthatósága. Ebben a kérdésben a 2007-es esztendő fordulattal kecsegtetett, mivel törvény írta elő a bíróságok számára az ítéletek egy részének közzétételét – anonimizált formában. Akik reménykedtek, csalódtak, mert az ítéletek ott vannak ugyan az interneten (tehát formailag a törvényi előírás teljesült), de valójában kezelhetetlen formában. A megoldás nemhogy nem felhasználóbarát, de szinte kifejezetten úgy épül fel, hogy a kívülálló a lehető legkevesebbet tudhassa meg a bíróságok munkájáról. Mivel a bíróságok többsége – tisztelet a kivételnek – általában még a tudományos kutatóknak sem hajlandó adatot szolgáltatni, az átláthatóság követelményének teljesítése jócskán várat magára.

A JOGALKALMAZÓI KAR ÉS A BÍRÓSÁG

Az emberi jogok követelményei nem csak a tisztességes eljárás és a nyilvánosság elve kapcsán nehezen emészthető falatok a nemzeti bíróságok és jogalkalmazó szervek számára.

Bárd Károly rámutat: „a Bíróságnak a 6. cikk megsértését megállapító ítéletei hatására számos tagállam kénytelen volt eljárás törvényén és törvénykezési rendszerén jelentősen változtatni. E módosításokat a jogalkalmazói kar tagjai számos esetben fájdalommal élték meg: a változtatások esetenként »csak« azzal jártak, hogy korábbi rutinszerűen követett eljárásaik, munkamódszereik érvényüket veszítették, máskor viszont a módosítások korábban kivívott és megingathatatlanak tűnt hatalmi pozícióikat rendítették meg, és súlyos sebet ejtettek azon a képen, amelyet önmagukról alakítottak ki. Így a vizsgálóbírói rendszert ismerő országokban a bírói kar nyilván nehezen fogadta el, hogy a »tisztség látszata« nevében a Bíróság pártatlanságát esetenként megkérdőjelezte és a nemzeti törvényhozást arra indította, hogy a vizsgálóbírák kompetenciáját szűkítse. Hasonló frusztrációval élhette meg számos országban az ügyészi kar, hogy a Strasbourgban született döntések hatására korábbi jogosítványai egy részét kénytelen volt a bírácoknak átengedni, vagy hogy a »fegyverek egyenlőségére« hivatkozva azokat az eljárás jogait, amelyek őt a védelem alanyai fölé emelték, a törvényhozás a Bíróság ítéletéből okulva felszámolta.” (71. old.)

Ezeknek a konfliktusoknak a nemzeti jogalkotásra gyakorolt jótékony hatását nem lehet eléggé értékelni. Az igazságszolgáltatás szereplőinek érdekérvényesítő ereje ugyanis szinte valamennyi tagországban – így Magyarországon is – meglehetősen nagy. A politikusokból álló törvényhozás a nagyobb botrányokat leszámítva nem mer hozzányúlni az igazságszolgáltatási hivatásrendek privilégiumaihoz. Nem véletlen, hogy ezek a hivatásrendek – bár néha egymás rovására igyekeznek javítani pozíciójukat – alapvetően érdek-közösséget alkotnak. Véleményem szerint az 1997-es igazságszolgáltatási reform során létrehozott igazgatási modellt (amelyben az igazságszolgáltatás igazgatási feladatait egy tizenöt tagú testület – az Országos Igazságszolgáltatási Tanács – látja el: tíz tagja bíró, tagjai még a mindenkori igazságügy-miniszter, a legfőbb ügyész, az Országos Ügyvédi Kamara elnöke, valamint két országgyűlési képviselő) azért is éri jogos kritika, mert az úgynevezett „külsős”, tehát nem bíró tagok látványosan konfliktuskerülő magatartást tanúsítanak. A testületen belüli „külső kontroll” gyakorlatilag nem működik.

10 ■ Giuseppe Di Federico: Independence and Accountability of the Judiciary in Italy: The Experience of a Former Transitional Country in a Comparative Perspective. In: András Sajó (ed.): *Judicial Integrity*. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden–Boston, 2004. 183. old.

11 ■ Uo. 197. old.

Nem lenne helyes, ha a jelenlegi helyzet fenntartásában érdekeltek illúziókat kergetnének. Mind az igazságszolgáltatás igazgatási modelljében, mind a büntető igazságszolgáltatás rendszerében számos időzített bomba ketyeg. Néhány már fel is robbant, amint azt az Energol-ügy s még nagyobb súllyal a móri ügy fiaskója megmutatta. Az évszázad bűnügyének kikiáltott móri bankrablás esetében a bíróság olyan személyeket ítél el – részben jogerősen – a móri emberölésekért, akik nem is jártak a helyszínen. A baklövést bagatellizáló, csak a pillanatnyi túlélésre berendezkedő gyakorlat mind az ügyészség, mind a bíróság esetében azt a kockázatot hordozza, hogy újabb és újabb konfliktusok, fiaskók kerülnek felszínre, és az elégedetlenség, a bizalomvesztés miatt a helyzet kezelhetetlenné válik.

FÜGGETLEN ÉS PÁRTATLAN BÍRÁSKODÁS

A konfliktusok egy része a bírói függetlenség körüli vitákból nő ki. Ez a vita világszerte folyik, hiszen a bírói hatalom folyamatos növekedésével egyre erőteljesebben fogalmazódik meg az a kérdés, hogyan valósul meg a bírói döntések számonkérhetősége, hogyan egyeztethető össze a függetlenség liberális követelménye a számonkérhetőség demokratikus követelményével.

Bárd a bírói függetlenség kérdésével nem foglalkozik részletesen, mivel nem a büntetőeljárás, hanem az alkotmányjog kérdésének tekinti. Mindazonáltal megállapítja: „A függetlenség végső soron a bírói eljárás tárgyszerűségét és pártatlanságát hivatott szolgálni. Az eljárás akkor pártatlan, ha a bíró kizárólag a törvénynek alávetve, csak az ügyre tartozó körülményeket mérlegelve, minden külső befolyástól mentesen, részrehajlás nélkül ítélkezik. Ezt az irodalomban szokták döntéshozatali vagy funkcionális függetlenségnek is nevezni. A függetlenség egyéb aspektusai – a bírói függetlenség személyes garanciái (az elmozdíthatatlanság, a mentelmi jog, a fegyelmi felelősségre vonás sajátos rendje) a bírósági szervezet függetlenségének biztosítékai (a hatalmi ágak megosztása, az összeférhetetlenségi szabályok, a bíróságok pénzügyi autonómiája), továbbá azok a szabályok, amelyeket a pártatlanság elemeiként is szokás tárgyalni (kizárási szabályok, a folyamatban lévő ügyek kommentálásának vagy parlamenti megvitatásának tilalma egyes államokban), valamint a bírósági szervezeten belül a bírói döntés autonómiáját garantáló rendelkezések (az alsóbíróságok kapcsolata, kommunikációja a felsőbbíróságokkal, a bírósági vezetők jogkörének szabályozása) – mind-mind a döntéshozatali vagy funkcionális függetlenséget hivatott biztosítani.” (106. old.)

Ugyanakkor hozzáfűzi: „Amikor az Alkotmány vagy az Egyezmény a független és pártatlan bíróság eljáráshoz való jogot deklarálja, akkor nem a bírácoknak ad jogot arra, hogy jó munkakörülmények között dolgozzanak, és tisztességesen megfizessék őket. Nem is a hatalmi ágak elválásának »jogát« biztosítja, hanem a jogkeresőknek, a polgári perekben a feleknek, illetve a bűncselekménnyel vádoltaknak ad jogot arra, hogy

ügyüket tárgyszerűen, minden illetéktelen befolyástól mentesen, részrehajlás nélkül bírálják el.” (Uo.)

A függetlenség és a számonkérhetőség egyensúlyáról Magyarországon talán csak most kezdődnek el a viták. Ugyanakkor a demokráciákba történő átmenet kelet-európai és dél-amerikai tapasztalatai azt jelzik, hogy a diktatúráknak a függetlenséget semmibe vevő gyakorlatából kiinduló, függetlenségteremtő szándékok ellentmondásos következményekhez vezethetnek. Erre a veszélyre hívja fel a figyelmet Di Federico, amikor leszögezi: „Az olasz példa mutatja, milyen következménnyel jár, ha a bírói függetlenséget a végsőkéig fokozzák más fontos értékek (mint például a számonkérhetőség és a szakmai hozzáértés biztosítékai) rovására. Olaszország példája különösen alátámasztja, hogy amikor túlhangsúlyozzák, akkor éppen azok az előírások, amelyek a bírói függetlenséget hivatottak biztosítani, paradox módon önmaguk ellen fordulnak, vagyis károossá válnak a bírói függetlenség számára.”¹⁰ A szerző például ezzel magyarázza, hogy az EU tagállamai közül messze a leggyakrabban Olaszországot marasztalta el az Emberi Jogok Európai Bírósága az eljárások elhúzódása miatt. A kilencvenes években Di Federico szerint a polgári perekben a tíz éven túl elhúzódó eljárás inkább szabály volt, semmint kivétel. Hasonló volt a helyzet a büntetőügyekben is: 1998-ban az elévülés miatt befejeződött büntetőeljárások száma meghaladta a százharmincezet.¹¹

Bárd könyve nem a magyar jogi közéletet időről időre felkavaró vitákról szól. Nem tér ki olyan kérdésekre, amelyek csak a könyve megírása idején érthető összefüggéseket rejtenek, így az később is hű tükre lesz annak, ahogyan a Bíróság joggyakorlata 2007-ig kialakult. Akkor még nem vetődött fel komolyan a kérdés, mit lehetne kezdeni azokkal a gyermekkorú elkövetőkkel, akik a hatályos szabályok szerint nem büntethetők, de az általuk elkövetett súlyos – néha élet elleni – bűncselekmények valamilyen állami válasz lépést sürgetnek. Bárd Károly írása – a konkrét kérdések ismerete nélkül – már szól arról, mik lehetnek a keretei a fiatalkorúság meghatározásának és a gyermekek büntetőperben való felelősségre vonásának (86. skk. old.).

Ugyancsak értékes támpontokat kapunk a büntetőperbeli bizonyítás és az Egyezmény kapcsolatáról, amely egyúttal a hibás vagy téves ítéleteket is érinti.

Bárd Károly könyvének olvasója nyelvi nehézségek nélkül kap kézhez egy olyan alapos és rendkívül színvonalas elemzést, amely inkább a német és az angol-szász jogirodalomra jellemző. A könyv a mogorva és néha lerobbant bírósági folyosókról úgy repíti ki az eszméket és elvek világába, hogy egyúttal határozottan raggaszkodik a realitásokhoz: az alkalmazható, sőt kötelezően alkalmazandó elvek világáról ír, ami a magyar igazságszolgáltatásban remélhetőleg a közeli jövőt jelenti.

A nem jogászok számára a könyv a XXI. századi európai jogi gondolkodás igazi gyöngyszeme. Megéri a ráfordított időt és fáradságot. □